

Peer reviewed Journal

Impact Factor:5.13

ISSN-2230-9578

Journal of Research and Development

Multidisciplinary International Level Referred Journal

February-2021. Special Issue-11, Volume-4

Physical and Human Dimensions of Environment, Climate Change, and Sustainable Development

Chief Editor

Dr. R. S. ...

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot
No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.)
425102

Guest Editor

Dr. Birajdar Govind Dattopant

Principal

Sharadchandra Mahavidyalaya,
Shiradhon Tq. Kallam Dist:
Osmanabad (Maharashtra)

Executive Editors

Dr. A. I. Shaikh

Dr. M. B. Shirmale

Co- Editors

Dr. S. A. Chaus

Dr. Shakeeluddin Khazi

Mr. P. U. Gambhire

Address

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot, No-23,
Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102

26	Geographical Analysis of Accessibility of Primary Health Centers In Beed District Capt. Dr. M. G. Rajpange, Shaikh Abdul Samad Tamijoddin	83-85
27	Analysis of Soil Charecteristic of Rahuri Tahsil In Ahmednagar District (Maharashtra) Dr. D. M. Nalage, Dr. S. N. Shingote	86-90
28	Work from Home for SHGs: Badarwas Jacket Cluster Concept Jayant Singh	91-92
29	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे पाणी प्रकल्पातील योगदान प्रा. प्रफुल एम. राजुरवाडे	93-95
30	शाश्वत शेती विकास - काळाची गरज प्रा. डॉ. अनंत नरवडे	96-98
31	हिंदी काव्य में प्रकृति चेतना प्रा. हिरा तुकाराम पोटकुले	99-101
32	जागतिक हवामान बदल आणि भारताची भूमिका Dr. Jagdish Deshmukh	102-105
33	ई - ग्रंथालय : शैक्षणिक ग्रंथालयाचा अविभाज्य घटक प्रा. सरडे दिलीप निवृत्ती	106-107
34	भारतीय संविधानातील धर्मनिषेधतेचे तत्व आणि वास्तव कु. नीता दत्त घडलिंग	108-109
35	पाणी व्यवस्थापनातील आधुनिक तंत्रज्ञान एक भौगोलिक अभ्यास प्रा. डॉ. कलंदर मुस्तफा पठाण	110-112
36	'गोटुल' गोंड जमातीचे शैक्षणिक केंद्र व त्याची समाज विकासातील भूमिका डॉ. श्याम खंडारे, श्री. प्रफुल एस.सिडाम	113-114
37	लेखिका सुनीता देशपांडे यांच्या ललित निबंध लेखनाचा आशय अभिव्यक्तिच्या दृष्टीने अभ्यास नयन काशिनाथ राणे	115-116
38	स्त्रीवादी साहित्याचे मुल्यनिकष प्रा. जाधवर शशिकांत श्रीरंग	117-122
39	परभणी जिल्ह्यातील ग्रामीण व नागरी दारिद्र्याचा तुलनात्मक अभ्यास प्राचार्य डॉ. एम. जी. राजपंगे, गायकवाड बालाजी कोंडीबा	123-126
40	भारतातील दारिद्र्य निर्मूलन कार्यक्रम : एक अभ्यास डॉ. बालासाहेब शिवाजी पवार	127-129
41	शालेय शिक्षणात ग्रंथालयाचे महत्व प्रा. डॉ. गव्हाणे एम. पी.	130-132
42	बार्शी तालुक्यातील ग्रामीण भागातील प्राथमिक स्तरावरील स्त्री शिक्षिकांना व्यावसायिक जबाबदारी पार पाडत असताना येणाऱ्या समस्यांचा अभ्यास प्राचार्य डॉ. शशिकांत लक्ष्मण तांबे	133-135
43	राहुल सांकृत्यायन के यात्रा साहित्य में भौगोलिक परिदृष्य प्रा. केंद्रे डी. बी.	136-138
44	शाश्वत शेतीच्या माध्यमातून विकास डॉ. सुनीता शिंदे, अमित भिमराव लोखंडे	139-140
45	शाश्वत विकास प्रा. डॉ. वसंत पांडुरंग सरवडे	141-142
46	महाराष्ट्राच्या शाश्वत विकासामध्ये व्यापारी पिकांची भूमिका पवार प्रियंका जयराम	143-147
47	अतनूर या गावातील कुहूंब नियोजनाचा :- भौगोलिक अभ्यास श्री. बिचकुंदे शशिकांत संग्राम	148-151
48	मानवाच्या विकासात ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्राची भूमिका श्री बिडवे मारुती शिवाजीराव	152-155
49	हवामान बदलाचा शेती क्षेत्रावर झालेला परिणाम एक भौगोलिक विश्लेषण प्रा. मनिषा कळसकर	156-159
50	जालना जिल्ह्यातील रस्ता घनतेचा भौगोलिक अभ्यास प्रा. डॉ. केंद्रे डी. एस.	160-162
51	Contribution of Government Polices in Rural Welfare :A Sociological Study Dr. Pandurang R. Muthe	163-164

शालेय शिक्षणात ग्रंथालयाचे महत्व

प्रा. डॉ. गव्हाणे एम. पी.

ग्रंथपाल, कला व विज्ञान महाविद्यालय, ता. पाटोदा जि. बीड

प्रस्तावना :-

शालेय शिक्षणाचा काळ विद्यार्थी जीवनात फार महत्वाचा असतो. एका दृष्टीने विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या विकासाचा हा काळ असतो. या काळात परिस्थितीनुरूप त्यांच्यापुढे दोन पर्याय असतात. एक उच्च शिक्षणाचा आणि दुसरा अशी त्याची मानसिक तयारी झालेली असली पाहिजे. या काळात विद्यार्थ्यांना या दोन्ही पर्यायांना सामोरे जाता येईल विकास झाला पाहिजे. त्यासाठी त्यांना ज्ञान संपादनाची विविध साधने उपलब्ध करून देऊन त्या साधनाचा उपयोग करण्याचे शिक्षण शाळांनी विद्यार्थ्यांना दिले पाहिजे. आजच्या शिक्षण पध्दतीद्वारे जे शिक्षण दिले जाते त्यामधून विद्यार्थ्यांची शिक्षणाची ज्ञानलालसा पूर्ण होत नाही. विद्यार्थी जर केवळ क्रमिक पुस्तके वाचून, पाठांतर करून परीक्षा पास झाला तर त्याच्या ज्ञानात विशेष भर पडत नाही. म्हणजेच खऱ्या अर्थाने ज्ञानोपासना केली असे म्हणता येणार नाही. त्यासाठी विद्यार्थ्यांमधील असलेली जिज्ञासावृत्ती जोपासून ती वाढीला लावण्यासाठी त्याची वाचनाची आवड वाढविली पाहिजे. शालेय शिक्षणातील काळ हा विद्यार्थ्यांच्या ग्रहण शक्तीचा अत्यंत महत्वाचा काळ असल्याने ते या काळात मिळालेले ज्ञान आणि झालेले संस्कार आयुष्यभर विसरू शकणार नाहीत. शालेय शिक्षणात जीवनामध्ये सक्षम व आत्मनिर्भर बनण्यासाठी आवश्यक असे ज्ञानकौशल्य आणि जीवनमूल्ये मिळाली पाहिजेत. अशा प्रकारची ज्ञानवृद्धी करण्यासाठी शालेय शिक्षणात जे विविध घटक उपयुक्त ठरतात त्यामध्ये "शालेय ग्रंथालय" हा घटक अत्यंत उपयुक्त व महत्वाचा आहे.

शालेय शिक्षण :-

शालेय जीवनातील विद्यार्थ्यांचे वय संस्कारक्षम असते. हा काळ त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या विकासाला पोषक ठरला पाहिजे म्हणून शाळांनी विद्यार्थ्यांमध्ये चांगल्या सवयी, मनोवृत्ती निर्माण करण्याचे प्रयत्न केले पाहिजेत. सामाजिक विषमता, सहिष्णुता, सहजीवन यांचे महत्व पटवून दिले पाहिजे. तसेच देशाबद्दलचा आदर, देशाभिमान वृत्ती निर्माण करून लोकशाही प्रधान देशात चारित्र्यसंपन्न, सत्प्रवृत्त नागरिक निर्माण करण्याची जबाबदारी शालेय शिक्षणावर आहे. आपल्या जुन्यापुराव्या रूढींना आणि परंपराना, श्रद्धांना चिकटून न राहता नविन विचार स्विकारण्याची मनोवृत्ती शालेय शिक्षणातून तयार झाली पाहिजे. चांगले समाजजीवन, चांगला नागरिक बनण्याचे शिक्षण शालेय शिक्षणातून मिळाले पाहिजे.

शालेय शिक्षणाची उद्दिष्टे :-

1. विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक, मानसिक व भावनात्मक शक्तींचा विकास करणे.
2. विद्यार्थ्यांचे विविध छंद जोपासणे, वाङ्मयीन आणि कलात्मक गुणांची वाढ करणे.
3. चांगला चारित्र्यसंपन्न नागरिक निर्माण करणे.
4. सामाजिक सहिष्णुतेची जाणिव निर्माण करणे. तसेच देशाबद्दलचे प्रेम देशाभिमान जागृत करणे.
5. शास्त्रीय दृष्टीकोण स्विकारण्याची शिकवण देणे.

शालेय शिक्षणातील ऊणिवा :-

1. केवळ क्रमिक पुस्तकावर आधारलेली शिक्षणपध्दती असल्यामुळे त्यांच्या विचारशक्तिला चालना मिळत नाही.
2. शिक्षकाने वर्गात जे शिकविले ते म्हणजे आजचे शालेय शिक्षण.
3. सर्व विद्यार्थ्यांची बौद्धिक कुवत लक्षात न घेता एकाच पध्दतीने शिक्षण दिले जाते.
4. परीक्षांना अवास्तव महत्त्व त्यामुळे नविन उपक्रमशिलतेला वाव मिळत नाही.

शैक्षणिक ग्रंथालय :-

शैक्षणिक ग्रंथालयात शालेय, महाविद्यालय व विद्यापीठ ग्रंथालयाचा समावेश होतो.

शालेय ग्रंथालय :-

शालेय ग्रंथालयात पुर्वप्राथमिक, प्राथमिक व माध्यमिक शाळांचा समावेश होतो. परंतु पुर्वप्राथमिक शाळेत मुलांना फक्त अक्षरओळख शिकविली जाते. त्यामुळे त्यांना ग्रंथालयाची फारशी ओळख नसते. 5 वी ते 10 वी वर्गासाठी ज्या शाळेत

ग्रंथालये असतात त्यांना शालेय ग्रंथालय असे म्हणतात. शिक्षणातून विद्यार्थ्यांच्या मनावर संस्कार होतात. त्या संस्काराचे संवर्धन व संगोपन करण्याची जबाबदारी शालेय ग्रंथालयाची आहे. विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी उपयुक्त ग्रंथ उपलब्ध करून देण्यासाठी प्रत्येक शाळेत ग्रंथालय असणे आवश्यक आहे.

शालेय शिक्षणात ग्रंथालयाची आवश्यकता :-

विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक वाढीसाठी शाळांनी विद्यार्थ्यांना ग्रंथालयाचा वापर करण्याची संधी दिली पाहिजे. नाही तर त्यांना शाळातून मिळणारे शिक्षण केवळ पाठ्यपुस्तकी स्वरूपाचेच राहिल व ते खऱ्या शिक्षणापासून ते वंचित राहतील. शालेय शिक्षणात आज क्रमिक पुस्तकांवर जो अवास्तव भर दिला जात आहे तो कमी करून विद्यार्थ्यांना अवांतर वाचनाची सवय लावणे महत्वाचे आहे. हा विचार शाळांनी मान्य केला पाहिजे. तसेच विद्यार्थ्यांना विविध विषयाची पुस्तके, संदर्भग्रंथ वाचनाची सवय लावली पाहिजे. विद्यार्थ्यांमधील जिज्ञासुवृत्ती जोपासून ती वाढीला लावण्यासाठी त्यांच्यामध्ये वाचनाची आवड निर्माण केली पाहिजे. शालेय जीवनातच ग्रंथालयाचा वापर करण्याची संधी प्राप्त करून देऊन विद्यार्थ्यांचा व्यक्तिमत्व व सर्वांगीण विकास घडवण्यासाठी प्रयत्न केले पाहिजेत. विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक वाढीसाठी शाळांनी विद्यार्थ्यांना ग्रंथालयाचा वापर करण्याची संधी दिली नाही तर त्यांना शाळातून मिळणारे शिक्षण केवळ पाठ्यपुस्तकी स्वरूपाचे मिळेल व विद्यार्थी खऱ्या शिक्षणापासून वंचित राहिल. ज्या शाळांमधून ग्रंथालयाचा वापर अधिकाधिक केला जाईल. त्या शाळेतील विद्यार्थी केवळ क्रमिक पुस्तकावर व मार्गदर्शकावर अवलंबून न राहता तो विविध विषयांच्या आधारभूत ग्रंथाकडे वळेल. म्हणजेच निरनिराळ्या विषयाची मुलभूत व आधारभूत ग्रंथ वाचतील.

शालेय शिक्षणात ग्रंथालयाचे महत्व :-

ग्रंथालयाच्या क्षेत्रात शालेय ग्रंथालयाचे स्थान वेगळे व वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. शालेय ग्रंथालय जरी आकाराने लहान असले तरी विद्यार्थ्यांच्या भावी जीवनाच्या उत्कर्षाच्या दृष्टीने त्याचे महत्व जास्त आहे.

1. **शैक्षणिक ग्रंथालयाचा पाया :-** शालेय ग्रंथालयापासून शैक्षणिक ग्रंथालयाची सुरुवात होते. म्हणजेच विद्यार्थी जीवनात ग्रंथालयाची ओळख शालेय ग्रंथालयापासून होते. या ग्रंथालयात विद्यार्थ्यांना वाचनाची आवड निर्माण होते. म्हणजे पुढील शिक्षणात विद्यार्थ्यांना ग्रंथालयाविषयी अडचण येत नाही.
2. **वाचनाची गोडी :-** विद्यार्थ्यांना वाचनाची आवड निर्माण करण्याचे जाणिवपूर्वक प्रयत्न शालेय ग्रंथालयातच केले जातात. विद्यार्थ्यांच्या वाचनाभिरुचीला योग्य वळण लावून तिचा प्रवाह संध, निर्मळ व सखोल करण्याचे काम शालेय ग्रंथालयात केले जाते आणि त्यादृष्टीने शालेय ग्रंथालयाची भूमिका महत्वाची असते.
3. **व्यक्तिमत्व व सर्वांगीण विकास :-** विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्व व सर्वांगीण विकास घडविण्यात शालेय ग्रंथालयाचा महत्वाचा सहभाग असतो शालेय जीवनाच्या काळात विद्यार्थ्यांमध्ये ज्ञानाची नवनविन क्षेत्रे पादाक्रांत करण्याची जिज्ञासा निर्माण करण्याचे प्रयत्न झाले पाहिजेत आणि त्यासाठी त्यांना ज्ञान संपादनाची विविध साधने ग्रंथालयात उपलब्ध करून देण्याचे काम ग्रंथालये करतात.
4. **संस्कार व योग्य वळण :-** आजचा विद्यार्थी हा उद्याचा नागरीक आहे. समाजाचा एक घटक आहे. तो आदर्श होण्यासाठी त्याच्यावर चांगले संस्कार होणे आवश्यक आहे. असे संस्कार करण्याऱ्या व्यक्ति, संस्था ज्या समाजामध्ये आहेत त्यामध्ये ग्रंथालयाचे स्थान महत्वाचे आहे. शालेय जीवनात वावरताना विद्यार्थ्यांच्या बुद्धीवर योग्य संस्कार करण्यासाठी व भावी जीवनासाठी लागणारी ज्ञानाची "शिदोरी" जमविण्यास प्रवृत्त करण्यासाठी शालेय ग्रंथालयाचे महत्व अनन्यसाधारण आहे.
5. **आधुनिक विचारसरणी :-** शालेय ग्रंथालय म्हणजे आधुनिक विचारसरणी प्रत्यक्षात आणण्याचे प्रभावी साधन होय. त्यामुळे प्रत्येक विद्यार्थ्यांस आपले उद्दिष्ट साध्य करून घेण्याची संधी मिळते. म्हणजेच शालेय ग्रंथालय विद्यालयीन जीवनातील बुद्धीविकासाचे केंद्रस्थान म्हणून काम करते.
6. **प्रेरणा :-** शाळेतील ग्रंथालय विद्यार्थ्यांना वाचनाची प्रेरणा देते. शाळेत जेव्हा थोर पुराणांची जयंती, पुण्यतिथी साजरी करावयाची असते तेव्हा मुले आपण होऊन ग्रंथालयाकडे येतील. व हवे ते पुस्तक शोधतील. म्हणजेच विद्यार्थ्यांना वाचनाची प्रेरणा ग्रंथालयात मिळते.

थोडक्यात सांगायचे झाल्यास असे म्हणता येईल की ग्रंथ मानवाचा सर्वात चांगला मित्र आहे. मित्र जसा समस्येच्या वेळी धावून येतो तसे पुस्तकेदेखील आपल्या समस्यावर निराकरण करण्याचे काम करतात. मनुष्य समस्येग्रंथ असेल तर त्याची सोच बदलण्याचे काम ग्रंथ करतात.

सारांश :-

शालेय शिक्षणात केवळ क्रमिक पुस्तकावर अवलंबून राहण्याची जी वृत्ती आढळते त्यामुळे शालेय शिक्षणाचा दर्जा खालावला आहे. तो सुधारण्यासाठी शाळामधून विद्यार्थ्यांना चांगले ग्रंथालय साहित्य उपलब्ध करून देऊन विद्यार्थ्यांना ज्याठिकाणी असेल तर तिथे ग्रंथपाल नियुक्त केलेला नाही. परंतु आज आपण पाहतो की बहुतांश शाळामध्ये ग्रंथालय नाही व की येथील शासनाने, शिक्षण तज्ज्ञाने आणि संघटनानीसुद्धा ग्रंथालय प्रगतीकडे लक्ष दिलेले नाही. माध्यमिक शिक्षणाचा विचार करता आजही विद्यार्थ्यांना "शिक्षकांच्या" साचेबंद शिक्षण पध्दतीत अडकवून ठेवले आहे. खऱ्या शिक्षणाच्या आनंदापासून त्यांना वंचित ठेवले आहे. क्रमिक पुस्तकाबाहेर इतर काही साधने आहेत याचा विचार केला जात नाही.

संदर्भग्रंथ :-

1. बाहेती, एस,आर, विद्यार्थी जीवन आणि वाचन, माहितीयुग, 2006
2. खरमाटे, वामनराव आत्माराम ; वाचनाचे महत्व, शिक्षण संक्रमण, जाने 2008
3. लंकेश्वर, भा.मो. ; वाचनाचे जीवनात महत्व, ग्रंथपरिवार, 2008
4. लोहकरे, रोहिदास सदाशिव ; ग्रंथालयातील विविध उपक्रम, शिक्षण संक्रमण, जाने, 2006
5. नाईक, चित्रा ; शालेय ग्रंथालये, 2005
6. पाटिल व्ही. एम. ; शालेय विद्यार्थ्यांमध्ये वाचनाची आवड कशी वृद्धींगत करता येईल, ज्ञानगंगोत्री, नाशिक.
7. रंगनाथन, एस. आर. ; न्यु एज्युकेशन ॲंड स्कुल लायब्ररी.